

ETO: 821.511.141-311.6Jókai M.
943.9"1848/1849"
323.11
DOI: 10.19090/hk.2018.2.56-68

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

PÉNZES Ágnes

Székely Mikó Kollégium
Sepsiszentgyörgy, Románia
dregusa@yahoo.co.uk

A NEMZETISÉGEKRŐL RAJZOLT IDEGENKÉP JÓKAI 1848–49-ES TÉMÁJÚ MŰVEIBEN¹

National Minorities and Depictions of Foreignness in Jókai's
Works Dealing with Events of 1848-1849

Slika o pripadnicima nacionalnih manjina kao stranaca u delima
Mora Jokajia sa tematikom vezanom za događaje iz 1848-49.

A tanulmány különböző műfajú Jókai-szövegek idegenképét hasonlítja össze. A kutatás tárgyát olyan művek képezik, melyeknek témája az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, mert ezek szembesítenek a legélesebben a nemzetiségekhez mint idegenhez való viszonyulás kérdésével. Feltűnő a különbség a regények és novellák árnyalt reprezentációja és a tényirodalomnak szánt szövegek szemlélete között. A különbségek okának megvilágításához a narratológiai szempontok mellett az irodalomtörténeti kontextus, a XIX. századi historiográfiai témájú írások vizsgálata visz közelebb. Ezek egy része az asszimiláció eszményét fogalmazza meg a nemzetiségekkel kapcsolatban. Jókai, az igazság relativitását fölismerve, föltehetőleg nem hitt ebben a szemléletben, de ellent sem mond a történetírói kánonnak, így történetírásában mellőzi e kérdés alaposabb vizsgálatát. Életművének ismeretebb része, a regények és novellák, a toleranciára nyitott, ugyanakkor nemzeti értékhez ragaszkodó alkotót mutatja.

Kulcsszavak: imagológia, narratíva, idegenkép, regény, novella

Bevezetés

Nem követelem a regényíró számára azt a jogot, hogy a történetíróval versenyezzen, [...] nem ismerem el azt a kötelezettséget, hogy a

¹ A tanulmány a Sapientia EMTE Kutatási Programok Intézete által finanszírozott *Az idegen* című csoportos imagológiai kutatás keretében készült.

regényíró a historikus nézeteinek a maga alkotását alárendelni tartozzék. A műzsák között egyedül Clio az, aki nem „szent”. Ő nagyon is emberi lény. Vulgivagább Venusnál. Kacérkodik minden nemzettel. Ugyanazt a történetet másképp mondja el a franciának, másként az angolnak. A költészet műzsája, mikor igen nagy szellemekkel kötött szövetséget, ezt a nényét igen alárendelt szerepre használta. – Az „orleansi szüz”-et Schiller egy szentnek, Shakespeare egy bukott leánynak mutatja be, s mindkettőnek a műve költői remek, bár mindkettő alkotásánál nagy lemondásába kerülhetett a történelem műzsájának segédkezet nyújtani (Jókai 1970, 363).

Az *Egy az Isten* című regényéhez fűzött jegyzeteinek bevezetéseként írja ezt Jókai. A nemzetiségekhez való viszony tekintetében a történelem megjelenítése ennek megfelelően különbözik is Jókai novelláiban, regényeiben, valamint történetírói igényű műveiben.

Tanulmányom az 1848–49-es forradalom és szabadságharc megjelenítését célzó művek vizsgálatát helyezi előtérbe, a forradalom ugyanis azoknak a kiéleződő nemzetiségi konfliktusoknak az időszak, melyeket Jókai a szabadságharc résztvevőjeként a regényíró és újságíró szemével követett, majd különböző műfajú írásokban sokféleképpen jelenített meg.

A novellákban és regényekben körvonalazódó idegenkép²

1850-ben jelent meg *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből* címmel Jókai forradalmi témájú novelláinak gyűjteménye.³ A történelmi reprezentáció korát megelőzően árnyalt változata valósul meg ezekben a novellákban. Egyrészt a nemzeti eposz XIX. századi megírhatósága körüli viták, valamint az irodalmi kánon nemzeti identitásképző irányelvének kontextusába illeszkedve valamiféle profán mitológia teremődik meg ezekben az írásokban, másrészt az elbeszélői hangok és nézőpontok polifóniája révén e szövegek ki is mozdulnak a nevesítve is előtérbe helyezett mitológiai beszédmód perspektívájából.

² Jelen tanulmányom korábbi gondolataim továbbvitelén alapul. A regényekben és novellákban megjelenő idegenképet, melynek kérdését korábbi, nem célzottan e témáról szóló tanulmányaimban érintettem, itt egyrészt részletesebben szándékozom bemutatni, másrészt összevetni a hagyományos tényirodalomként számon tartott műfajokból kirajzolódó képpel, és a különbségek okát keresni. A tanulmány első részének kiindulópontja három korábbi tanulmányom néhány kijelentése (Dregus 2004, 87–101; Péntes 2013, 34–50; Péntes 2012, 3–22).

³ A novellák a gyűjteményes kötet megjelenése előtt Szilágyi Sándor lapjaiban (*Magyar Emléklapok, Magyar Írók Füzetei, Pesti Röpívek*) jelentek meg.

„Írjunk mitológiát. Írjuk le az év eseményeit, híven, valóan, mindent, ami megtörtént, minden csodálatost, emberfölöttit, nagyszerűt, amit láttunk, amit tapasztalánk, aminek szemtanúi voltunk, s akkor mondjuk rá, hogy ez mind mese, mert különben nem fogják elhinni” (Jókai 1989, 94). Az *érceleány* című novella idézett nyitányában annak az elbeszélői hangnak és nézőpontnak a megnevezését olvashatjuk, mely a novellák váteszi-profetikus szerepből megszólaló narrátorát jellemzi. Egységes alaptónust teremt a novelláknak ez a narratori hang, mégsem maradnak meg a szövegek ennek az eszményítésnek a kizárólagos perspektívájánál. Az elmozdulás Clio többarcúsága felé a nemzetiségekhez fűződő történetek révén is megvalósul. A forradalmat idealizáló kultuszteremtés mellett ezekben a szövegekben nemegyszer kritika is megfogalmazódik, de sosem válik uralkodó alaphanggá.

Kihívó kérdéssel szembesül Jókai, amikor a forradalmi események történetének elbeszélésébe az erdélyi románokkal és a délvidéki szerbekkel kialakult konfliktusok történetét is beemeli. Az író a hibának látott katonai-politikai lépésekre is reflektálva keresi a véres konfliktusok okát, a regényekben a továbblépés lehetőségeit is fölillantja, ugyanakkor nem hallgatja el azokat a tragédiákat, amelyeknek emléke ezt a továbblépést akadályozza. A későbbi országgyűlési beszédeiből kirajzolódó tolerancia forrása talán éppen az az érzelmi mélypont, mely a vérengzések leírásában kifejeződik, és amelynek megismétlődésétől tartva keresi egész életében a megbékélés útját.

Az önkritika szándékát emeli ki Sötér István is, elsősorban *A gyémántos miniszter* szövegében: „Aki ezt a novellát megírta, valószínűleg nem tett még le a szándékról, hogy akár a legszigorúbb bírálattal illesse a szabadságharcot, s a legendás vállalkozás mögött fölfedezze annak fonákját is” (Sötér 1979, 333). Fried István arra mutat rá, hogy a kultuszteremtő, a szerző által mitológiateremtésként megnevezett szándék és a nemzetiségek iránti tolerancia nem zárja ki egymást Jókai műveiben: „Jókai egyfelől a biblikus előadással a végzettségűséget, a tragédiát, a történelemben rejlő determinizmust mutatja be, másfelől a nacionalista frazeológiával elfedett érdekazonosság, azaz a szóértés nyelvi akadályait” (Fried 1999, 151).

*A gyémántos miniszter*⁴ egyik részlete az erdélyi románokkal való megegyezés és békekötés megghiúsulásának történetét beszéli el. A narrátor szerint Hatvani Imre gerilla őrnagy és az őt megbízó Madarász László rendőrminiszter a felelős mind Vasvári Pál és csapatának haláláért, mind a további vérengzésekért. Éles kritika fogalmazódik meg az irodalom hangján: „A békülés legszebb folyamatá-

⁴ *A gyémántos miniszter* és *A Bárdy család* című novellákban megrajzolt nemzetiségképről lásd Dregus 2004, 95–97; Pénzes 2013, 45–47.

ban érkezék meg Hetveni úr éhes csapatával s saját dicsszomjával, s megállítja az alkudozásokat. Követelései botrányosak voltak. Magyar vagyok, nem akarom azokat leírni” (Jókai 1994, 40). Ezek után beszéli el a szabadcsapat beavatkozását, majd utal annak véres következményeire, Abrudbánya felégetésére konkrétan is. A nézőpont itt még távoli, a novella fókuszában ugyanis nem az áldozatok állnak, hanem azok a vezéregyéniségek, akik ellen az író kritikája irányul. Az elhallgatás „mögött” érezhető a megrendültség, de a novella elbeszélői hangja hamar visszakanyarodik az iróniához: „Mi történt azután? Ne kérdjétek. Azt tudni nem jó emberi léleknek. Fátyolt reá, sűrű fátyolt. Beszélnek úgyis eleget a kihulló könnyek a kihullott vérről. [...] Néhány nap múlva felkötött karral, résztvetgerjesztőleg járt Debrecen utcáin Hetveni úr papagájszín uniformisában” (Jókai 1994, 41). A kritikát itt tehát a novella narrátora fogalmazza meg, akinek hovatarozása nem kétséges, a megfogalmazott kritika ellenére sem.

Bonyolultabb narratív megoldással él a szerző *A Bárdy család* szövegében. E novellának az érzelmi hatása is erőteljesebb. A kiirtott Bárdy család tagjait közelítő perspektívában mutatja a novella, tehát az áldozatok szempontjából láttatja az erdélyi eseményeket. Ezt a perspektívát azonban ellensúlyozza egy másik narratív eljárás: itt az elbeszélőtől elkülönülő szereplői hang, a román felkelők fiktív vezére, Numa tribun magyarázza a vérengzések okát. Ezzel egyrészt eltávolítja magától a szerző a nemzetiségi érvelést, mintegy tisztázva azt, hogy nemzete mellett foglal állást, ugyanakkor az eljárás lehetőséget nyújt arra, hogy részletesebben bemutassa az érem másik oldalát. A történelmi igazság relativitásának gondolata is föl villan ebben az érvelésben:

Te szereted nemzetedet, én is szeretem az enyémet. [...] Nép, melynek semmije sincs. Mely közt nincs egy tehetős ember, nincs egy tudományos fő, melynek minden harmadika pópa nevet visel, s mégis minden századika tud csak olvasni, mely ki van zárva a hivatalokból, mely él tengődve a legkeményebb kézimunka után, melynek még csak egy nemes városa sincs a hazában, melynek háromnegyedét lakja. Mire kérdezné e nép, hogy jelen-e az idő, melyben meg lehet halni vagy újra születni? Nyomorúsága van, egyebe nincs; ha legyőzetik, ezt nem veszi el tőle senki (Jókai 1989, 215).

Numa okfejtése tehát Jókai tolerancián alapuló szemléletének bizonyítéka lesz, a szereplő explicit megszólaltatása⁵ ugyanis a magyar olvasó rokonszenvét, a nemzetiségi érvek megértését is célozza. Az írói állásfoglalást ugyan-

⁵ Robert F. Berkhofer explicit megszólalásnak nevezi azt a narratív megoldást, hogy egy vagy több szereplő a saját csoportja/nemzete nevében beszél, mint Numa a románok panaszairól *A Bárdy család*ban (vö. Berkhofer 2000).

akkor az a sorrend is közvetíti, amelyben az események leírása megvalósul: a tribun érvelése után következik a család kiirtásának elbeszélése a megrendülés és gyász hangján. A párbeszédnek révén így megvalósul a kényes egyensúly a másik mint idegen tisztelete, az igazság relativitásának tudatosítása⁶, illetve az író hazaszeretetének, nemzete melletti állásfoglalásának kifejeződése között.

Másféleképpen láttat az ugyanezen kötetben megjelent *Szenttamási György* elbeszélésmódja. A délvidéki szerbek érvelésének nem ad hangot Jókai, utal azonban a vérengzések kölcsönös voltára ebben a novellában. Véres szörnyetegként személyesíti meg e novella kerete a forradalmat a romantika allegorikus alakteremtésének eljárása révén. E tekintetben, a teljes életmű felől nézve ellent kell mondanom Sorin Mitunak (Mitu 2006, 281–297), aki Jókai románságábrázolásában méltányolja azt a kulturális érdeklődést, mellyel az író a románok felé fordul, de a novellák hiányosságaként hangsúlyozza a polgárháború egyoldalú ábrázolását. Román falvak feldúlásáról a novellák valóban nem írnak, de a *Szenttamási György* szövege utal a válaszreakciókra, a Jókai által szerkesztett forradalmi emlékalbum (Jókai et al. 1898) pedig egyértelműen hangsúlyozza ugyanezt a románokkal kapcsolatban is.

Hasonlóan árnyalt történelemszemlélet előterében mutatkozik meg Jókai nemzetiségekhez való viszonyulása a regényekben⁷ is. A magyarországi szlovákokról – a tótokról⁸ egyértelmű rokonszenvvel beszél az *Akik kétszer halnak meg* narrátora. A pánszláv nacionalizmust hirdető szvornoszt tagjairól az derül ki, hogy egy rablóbanda álcázott tagjai, velük ellentétben viszont a Temetvényi gróf birtokán élő tótok becsületes emberek, akiknek a segítségével Illavay, a regény főhőse kiűzi a vidékről a hamisított szvornosztot. „Az, hogy a szvornosztot a regényben egy rablóbanda helyettesíti és parodizálja, egyrészt a narrátor és általa a szerző elmarasztaló értékítéletét fejezi ki, másrészt a nacionalizmus fullánkját húzza ki alig rejtett megbékélési céllal” (Pénzes 2012, 19). A főszereplő tótokat jellemző szavai is ugyanerre a megbékélési szándékra engednek következtetni:

Legyen megnyugodva a gróf, ha az egész világ egy hullámozó tengerre válik is, ez a mi vidékünk megmarad szigetnek; s ha jön olyan idő,

⁶ A másság elfogadásának európai kontextusát világítja meg Fried István, aki szerint Jókai egyik első képviselője annak az irányzatnak, amelyhez tartozó szövegek „Jauss »önmagunk–mások–általi–megértésé«-nek tézisének kísérlik meg 1848–49 közös történelmére alkalmazni” (Fried 1999, 154).

⁷ A regények narratológiai eljárásairól, forradalomképéről lásd Pénzes 2012, 3–22.

⁸ Az oláh, rác, tót szavaknak nincs pejoratív éle Jókai regényeiben, a korszak szóhasználatát veszi át.

amikor mindenki elpártol is a zászlójától, ez a nép el nem árulja hazáját és eddigi vezéreit soha (Jókai 1966, I, 91).

Ez nem költői agyrém; az történelmi adat, hogy a tótok maguk verték szét a pánszláv szabadcsapatot. Olyan arany betűkkel felírandó történelmi fénypont, mint aminő volt az, mikor Kapisztrán rongyos embelei megverték a fényes török szultán hadait Nándorfehérvár alatt (Jókai 1966, I, 135).

Gróf úr! [...] Most jobbagyai keltek az ön védelmére, azok szabadították meg önt és családját. Ezt a népet önnek becsülni kell. Nem! Szeretni kell! (Jókai 1966, I, 138).

A megbékélés kérdése a románokkal kapcsolatban tevődik fel az *Egy az Isten* cselekményében, de e tekintetben borúlátóbb Jókai, mint a szlovákok jellemzésében. Itt nincs explicit megszólalás, mint *A Bárdy család*ban, bár itt is van pozitív szereplő a román táboron belül: Zenóbia, a felkelők egyik vezetőjének lánya, akinek magyar szerelmét éppen családtagjai ölik meg. Keserűen, borúlátóan jellemzi Zenóbia a két nép közötti viszonyt: „A te bátyád megölte az én apámat, s aztán az én bátyáim megölték a te bátyádat. S már most ez ezután így fog menni mindig – mindig – mindig” (Jókai 1970, II, 211–212). Hogy a konfliktus létjogosultságát Zenóbia megkérdőjelezi, annak jele az, hogy megmenti Torockót Diurbanu tervétől. Megbékélési szándékára vall, hogy vallomása szerint az a levél indította őt erre, melyben két torockói magyar nő – Zenóbia szerelmének testvére és sógornője – testvérüknek nevezték őt. A regény összességében nem tud meggyőzni ennek a szemléletnek a megvalósulásáról a két nép életében, mégis árnyalja Zenóbia borúlátását az, hogy a konfliktus kívülről manipulált voltát hangsúlyozza. Diurbanut, ki a Torockó ellen induló románok vezére, anyagi és személyes érdekek mozgatják, ő maga pedig nem román származású. A megoldás, melyet Jókai fölmutat: a személyes kapcsolatokban megélt megbékélés, mely figyelmen kívül hagyja a múltat, és az egyént a nemzetétől függetlenül, csak az emberi kapcsolatokban megmutató személyisége alapján ítéli meg.

A mi lengyelünk cselekménye nem a nemzetiségi konfliktusok köré épül, de érdekesen világítja meg a kérdést a regény egyik zsidó szereplője, Negrotin, aki a buddhizmus magyarországi meghonosíthatóságáról fejti ki véleményét:

Könnyű volt Buddhának a maga vallását elterjeszteni egy világrészben, ahol csupa egyforma képű, arcszínű, egy nyelven beszélő, százmilliónyi népek laknak. Azokat meg lehet nyerni a Buddha alázatos, békülékeny tanainak. De próbáld meg te itt minálunk a népséget a közös szeretet

eszméjének megnyerni, ahol a pánszláv gyűlöli a magyart, a magyar nem ismeri el embernek a tótot, mindketten szidják a németet, és mind a hárman üldözik azt a negyedik fajt, akinek görbe az orra. Vedd őket rá, hogy szeressék egymást (Jókai 1969, 393–394).

A regényben a zsidó emancipáció kérdése kerül előtérbe Negrotin alakja révén, nyilván nem véletlenül Jókai életének abban a korszakában, amikor a második házassága utáni támadások egy része amiatt éri, hogy második felesége, Nagy Bella zsidó. Natalja, a regény egyik főszereplője úgy szeret bele Negrotinba, hogy nem tudja, hogy a férfi zsidó. A cselekmény egy korábbi pontján, éppen Negrotin előtt ő maga ad hangot a zsidókkal szembeni előítéleteinek. A zárlatban kiderült titok (Negrotin zsidó volta) felől válik érthetővé az is, hogy Negrotin miért kívülálló mindig, miért nem tud beilleszkedni a főúri társaságba. A személyes kapcsolatokban megélhető béke és tisztelet lehetősége itt is föl villan, de ez az öregkori mű még inkább megmarad a kétely és a rezignált szomorúság mellett. Natalja és Negrotin házassága éppúgy meghíusul, mint a Zenóbiái magyar szerelmével, bár a zsidó Negrotin ugyanúgy pozitív szereplő, mint a román Zenóbia.

A Jókai-féle tényirodalomból kirajzolódó nemzetiségkép

1898-ban, az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulójára egy emlékalbum jelent meg, melynek szerkesztői a forradalom képi és szöveges dokumentálására vállalkoztak. A témajelölő cím – *Ezernyolcszáznegyvennyolcz* – utáni alcímek is jelzik, hogy a megjelent munka a történetírás számára forrásértékű anyagot közöl: „*Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Egykoru képek. Okiratok. Eredeti kézírások. Ereklék. Nevezetes nyomtatványok. Kiáltványok. Művészi emlékek.*” Három szerkesztőt és tizenöt társszerzőt⁹ tüntet fel a címlap. A szerkesztők nevének sorrendje azzal vonja magára a figyelmet, hogy nem betűrendben, hanem feltehetőleg az elvégzett munka mennyiségének és az album koncepcióját meghatározó voltának sorrendjében nevezi meg őket: Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Ezt a feltételezést a kötet kép- és szöveganyaga is igazolja. A szövegek többségének nem tüntetik fel a szerzőjét. A monogramok által jelzett nevek között a Jókaié fordul elő a legtöbbször. Az ilyen szövegek általában a szerző

⁹ Bársony István, Beöthy Zsolt, Hampelné Pulszky Polyxéna, Heller Henrik, Ignóty, Inczedy László, Kazár Emil, Marczali Henrik, Mihailovich István, Mikszáth Kálmán, Sebők Zsigmond, Szilágyi Sándor, Timár Szaniszló, Varga Ottó, Voinovich Géza.

más műveiből vett idézetek, de akadnak olyanok is, amelyek feltételezhetően csak ezen album számára készültek. A képek válogatásának szempontjai is Jókaira utalnak, mivel vagy a közölt regény- és novellarészletek illusztrációjának tűnnek, vagy önmagukban is felidéznek, sokszor a láttatás technikája, módja, nézőpontja által a szerző forradalmi tárgyú irodalmi alkotásait. Az albumbeli szövegeket tehát olvashatjuk Jókai történelemkoncepciójának kifejezőiként.

A képanyag számottevő része portré, mely egyrészt a forradalmi hősök szellemi panteonját teremti meg, másrészt az ellenségképet. Az osztrák vezető személyiségek és a nemzetiségi vezérek portréit kísérő szövegek egyfajta büntetőnarratívát építenek fel, melynek értelmében ezek a vezetők elnyerik méltó büntetésüket: Metternichet „átok és nevetség kísérte tovatüntében” (Jókai et al. 1898, 32), Jellasicson „az idő éppúgy áttaposott [...], mint ahogy ő áttaposott a magyar nádoron” (Jókai et al. 1898, 68), Windischgrätz „visszasüllyedt egy közönséges generális katona-hivatalnoki jelentéktelenségébe” (Jókai et al. 1898, 125), Avram Iancut a szabadságharc leverése után „elkezdte a lelkiismeret mardosni, hogy rossz ügyet szolgált, s a patakokban kiontott vér bosszuért kiált az égbe. Elzüllött, koldussá lett. [...] Utolsó éveiben a magyar családok kegyelem-kenyerén élt” (Jókai et al. 1898, 16), Haynaut bukása után „elkerülték, mint a beteg kutyát” (Jókai et al. 1898, 268). A szövegek szerzőit a kötet nem tünteti fel, de szembeötlő ennek a narratív megoldásnak az illeszkedése a Jókai-regények világába¹⁰, azoknak a regényzáratoknak a sorába, amelyek ilyenfajta igazságszolgáltatással végződnek. A Jókai-szövegvilág asszociációit erősíti az is, ha ezeket a „büntetéseket” összeolvassuk a nemzeti hősök emlékeztetőt szolgáló szakrális nyelvezettel, és érzékeljük, hogy a portrék válogatásának szervezőelve a regények szereplőrendszerét is meghatározó ellentét volt.

A kötetbe válogatott allegorikus forradalomábrázolások leggyakrabban fölbukkanó alakja Hungária. Ez talán a nemzetiségekhez való viszony tekintetében sem véletlenszerű választás. A nemzetiségi konfliktusok kiéleződése után a Hungária-alak azt a hungarustudatot propagálja, amely területhez, államhoz kapcsolja a nemzetiség fogalmát, és elfödi az etnikai alapú különbségeket.

Történetírói munkát is kiadott Jókai Mór, bár *A magyar nemzet története regényes rajzokban* cím is jelzi, hogy a regények és novellák világával inkább összevethető munkáról van szó, mint a szó mai értelmében vett történetírásról.¹¹

¹⁰ A Jókai-regények eme igazságszolgáltatását a szakirodalom egy része a románc latensen érvényesülő műfaji meghatározottságához (Szilasi 2000; Nyilasy 2005) köti, vagy „az egyszerű formák 19. századi mutációinak” (Szajbély 2009, 2010) tartja, s ilyenformán a népmeséhez, mítoszhoz, legendához és ezek rokon műfajaihoz kapcsolja.

¹¹ A kritikai kiadás szerkesztői a regények közé is sorolják a művet.

A nemzetiségekről alkotott kép azonban lényegesen különbözik a novellák és regények többszólamú, több nézőpontú láttatásától. A forradalom történetét amúgy is vázlatosan bemutató munka alig említi a nemzetiségi mozgalmakat. A kamarilla titkos tevékenységének tulajdonítja ezeket, és csak ezek meglétét említi, kimarad a konfliktus alaposabb értelmezése. A *Forradalmi és csataképek* sokoldalú körképéhez képest itt elmarad az oknyomozás. A novellák megmutatják mind a nemzetiségi sérelmek, mind a magyar nemzeti veszteségek fájdalma felől az eseményeket. Miért nem kaphat helyet ez a sokoldalú elemzés a szerző történetírásában? Érdemes a korabeli történetírás kontextusában vizsgálni meg a kérdést.

Trefort Ágoston 1839-ben megjelent cikke felhívja a történészek figyelmét arra, hogy „több nép lakja honunkat, ’s hogy a’ nem-magyar népességnek is igénye lehet a történetre” (Trefort 1839, 1). A kérdésfelvetés a Jókaiéhoz hasonlóan tűnik, az okok és célok magyarázata azonban egészen más irányba mutat. Trefort szerint a nemzetiségek történelmének tanulmányozása elvezethet annak a kérdésnek a megoldásához, miért nem volt a magyarországi asszimilációs törekvéseknek a francia és angol példához hasonló sikere. A történetírás céljai közé tartozik Trefort szerint „a jövőndőbe látnoki pillanatot vetni”, s az okok feltárásával az asszimilációs folyamatot segíteni elő, hogy a jövő felé nézőnek az tárulhasson fel, hogyan fognak a különböző népcsoportok „békésen egy társasági frigyben mindinkább egymáshoz simulva – mi a’ jövőndőre nézve legkívánatosb – hasonló gondolkozásmóddal elfelejtven nemzeti eredetök’ különbségét azonegy célra törekedni” (Trefort 1839, 1).

Hogy a nemzetiségi kérdést Jókai a nemzeti jövőt előrelátó történetírásban nem részletezte, annak alighanem az az oka, hogy a nézőpontokat szembeesítő novellákban és regényekben nem erre az optimista következtetésre jut. Radikális, borúlátó jóslat a Zenóbiáé az *Egy az Isten* idézett szövegrészletében. Talán ettől a rémképzettől való szabadulás igénye magyarázza az *Emlékek a szabadságharcból* egyik kijelentését, mely éppen azokat a románokat jellemzi, akikről az *Egy az Isten* cselekménye is szól: „Tíz év múlva jártam e gyászos helyen [Vasvári sírjánál – P. Á. megjegyzése], néhány jó barátommal, ugyanazon oláhoktól kalauzolva, akik e harcban részt vettek; – már ekkor békés jó emberek voltak” (Jókai 1960, 196). A kérdés megnyugtatóbb megoldását csak sugallják a regények, de ez ismét nem azonos a Trefort által eszményinek tartott jövőndő képével. A személyes viszonyokban megélt békesség, az egymás meghallgatása és az a kölcsönös tisztelet, melynek jegyében pozitív szereplőt formál Jókai Numa tribunból meg Zenóbiából, és hangot is ad az általa képviselt

selt szempontoknak – ezek Jókai lehetséges, sugallt megoldásai a nemzetiségi kérdésre, s mindez nem a tökéletes asszimiláció eszménye felé mutat. A kérdés ennél fogva kimarad *A magyar nemzet történetéből*. A regények és novellák világába belefért a pluriperspektivikusság, mert egy mellékszereplő hangja és nézőpontja még nem határozza meg nyíltan a mű alaphangját. A történetíró tekintélye azonban már nem enged hangot azoknak a szempontoknak, melyek a kanonizált nemzeti önszemléletbe nem illeszkednek. A történetíró ugyanis, a kor követelményeinek megfelelően „a multból oktatni fogja a jelent és óvni a jövőt, így fog a polgári társulat minden osztályára s minden nemére jótékonyan hatni; tettek előadása által a kedélyt nemesíteni; a szunnyadó erőt felserkenteni; a hatalmas emberakaratot felhevíteni” (Kovacsóczy 1841, 115). Ez az oktató célzat lehet a magyarázata annak, hogy a tankönyv formában is megjelentetett történetírás reprezentációja kevésbé árnyalt, mint a regényeké, novelláké és az önéletírásoké.

Kissé naivan eszményítő szöveggel zárul *A magyar nemzet története regényes rajzokban*: „Azóta a magyar nemzet kibékült egykori ellenfeleivel, szövetségessé lettek: de legnagyobb vívmánya a kornak, hogy a magyar nemzet kibékült saját magával, s többé osztály osztály ellen, vallásfelekezetek egymás ellen, nemzetiségek a közös haza ellen nem vívnak harcot a haza földén egymással” (Jókai 1969, 487). A lényeges pontjai e szemléletnek az uralkodóházzal való kiegyezés, annak tisztelete, illetve a forradalomnak mint társadalmi, szociális, gazdasági vívmányoknak a kultusza, olyan vívmányoké, melyek megteremtették az alapot a továbbfejlődéshez. A kiegyezést mind az emlékalbum, mind Jókai történetírása a forradalmi eszmények megvalósulásának tekintve eszményíti Jókai kormánypárti életszakaszában. És ebbe a kettős kultuszba már nem fér bele a nemzetiségi ellentétek hangsúlyozása.

Különbözik tehát a történetírásnak szánt művek és a szépirodalmi igényű alkotások idegenképe, mindmáig azonban a regények és novellák képezik a Jókai-életmű közismert részét. Ezek fényében pedig az látható, hogy Jókai a maga korában szokatlan toleranciával mutatja be a nemzetiségek törekvéseit, motivációit, miközben a nemzeti öntudat megmarad művei egyik alapértékének. Megvilágítja az atrocitások okait, és nem rejti el megrendültségét azok áldozatai láttán. A hibának látott katonai-politikai lépésekre is reflektálva keresi a választ arra, hogyan lehetséges a békés együttélés, ugyanakkor azt a kérdést is feszegetik a művek, hogy hol kell/lehet határt szabni a toleranciának. A különböző nézőpontokat dialógusba hozó szövegek kihívóan szembesítik a másság tiszteletének kérdését a nemzeti öntudat, hazaszeretet értékeivel.

Irodalom

- Berkhofer, F., JR., Robert. 2000. Nézőpont a történetírói gyakorlat nézőpontjairól. Ford. Szolláth Dávid. In *Narratívák 4: A történelem poétikája*, szerk. Thomka Beáta. 147–167. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Dregus Ágnes. 2004. Alternatív történetek: Jókai Mór Forradalmi csataképek 1848 és 1849-ből című novellaciklusának beszédmódjáról. In *Simpozion*, szerk. Berszán István–Rodica Baconsky. 87–101. Kolozsvár: Editura Echinox.
- Fried István. 1999. Mítosz, nosztalgia, kulturális emlékezet Kelet-Közép-Európa irodalmában. In *Nemzeti romantika és európai identitás: Tanulmányok a romantikáról*, szerk. Cséve Anna. 145–154. Budapest: A Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ.
- Jókai Mór–Bródy Sándor–Rákosi Viktor szerk. 1898. *Ezernyolcszáznegyvennyolcz*. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.T. Reprint kiadás: Kossuth Kiadó (é. n.).
- Jókai Mór. 1960. *Írások életemből: Önéletrajzi írások*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Jókai Mór. 1966. *Jókai Mór összes művei: Regények 39–40. Akik kétszer halnak meg I–II*. Sajtó alá rendezte Gergely Gergely. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai Mór. 1969. *Jókai Mór összes művei: Regények 66. A mi lengyelünk*. Sajtó alá rendezte T. Hajós Éva. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai Mór. 1969. *Jókai Mór összes művei: Regények 67–68. A magyar nemzet története regényes rajzokban I–II*. Sajtó alá rendezte Téglás Tivadar–Végh Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai Mór. 1970. *Jókai Mór összes művei: Regények 69–70. Egy az Isten I–II*. Sajtó alá rendezte Szekeres László. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai Mór. 1989. *Jókai Mór összes művei: Elbeszélések 2/A*. Sajtó alá rendezte Györffy Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai Mór. 1994. *Jókai Mór munkái. Gyűjteményes díszkiadás: Forradalmi és csataképek*, sorozatszerk. Lukácsy Sándor. Budapest: Unikornis Kiadó.
- Kovacsóczy Mihály. 1841. Nézetek a historiographia körül. *Literaturai Lapok* 27: 113–115.
- Mitu, Sorin. 2006. Româniî în opera romancierului Jókai Mór. In *Transilvania mea. Istorii, mentalităţi, identităţi*. 281–297. Iaşi: Polirom Kiadó.
- Nyilasy Balázs. 2005. A modern hősromán: A kőszívű ember fiai. In *A román és Jókai Mór*: 72–106. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Pénzes Ágnes. 2012. Történelem és reprezentáció: A Jókai-regények forradalomképe. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 56 (1): 3–22.

- Pénzes Ágnes. 2013. A mítosz és azon túl: Jókai Mór Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből című novellaciklusának beszédmódjáról. *Erdélyi Múzeum* 75 (1): 34–50.
- Sötér István. 1979. Jókai Mór. In *Félkör*: 283–396. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Sötér István. 1979. Jókai útja. In *Félkör*: 396–471. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szajbély Mihály. 2009. A kultúrtranszfer speciális esete: Jókai és az egyszerű formák 19. századi mutációi. In *On the road – Zwischen Kulturen unterwegs*, szerk. Ágoston Zénó Bernád–Csire Márta–Andrea Seidler. 44–52. Bécs–Berlin: Lit Verlag.
- Szajbély Mihály. 2010. *Jókai Mór*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Szilasi László. 2000. *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*. Budapest: Osiris-Pompeji.
- Trefort Ágoston. 1839. Elmélgedések a' történettudományról. *Társalkodó* 10: 1.

NATIONAL MINORITIES AND DEPICTIONS OF FOREIGNNESS IN JÓKAI'S WORKS DEALING WITH EVENTS OF 1848-1849

The study compares depictions of foreignness in Jókai's texts of various genres. The analysis is based on works with the topic of the 1848 Revolution and War of Independence because these events confront one most acutely with the issue of relations or attitude towards strangers. The difference between the shaded representations in his novels or short stories and the attitude of the factual literary texts is striking. In addition to narratological aspects, the context of literary history and the study of 19th century works of historiographic narration aid towards shedding light onto the causes of this difference. Some of them formulate the ideal of assimilation for national minorities. Jókai, realizing the relativity of truth, presumably did not believe in this view, but did not contradict the historian canon; in his historical writings he evaded a more thorough examination of the issue. The better-known part of his oeuvre, his novels and short stories reveal an author open to tolerance, yet at the same time deeply attached to his national values.

Keywords: imagology, narrative, depictions of foreignness, novel, short story

SLIKA O PRIPADNICIMA NACIONALNIH MANJINA KAO STRANACA U DELIMA MORA JOKAIJA SA TEMATIKOM VEZANOM ZA DOGAĐAJE IZ 1848-49.

U radu se porede slike stranaca u delima različitih književnih žanrova Mora Jokaija. Tematika ovih dela je vezana za revoluciju i oslobodilačku borbu iz 1848-49. godine, jer se u njima najbolje očituje problematika odnosa prema pripadnicima nacionalnih manjina kao strancima. Uočljiva je razlika između iznijansirano pristupa u romanima i pripovetkama za razliku od onih u tekstovima koji se smatraju dokumentarnom literaturom. Pronalaženju

razloga za pomenute razlike, osim naratoloških aspekata, doprinosi književnoistorijski kontekst, analiza historiografskih tekstova iz XIX veka. Deo njih govori o idealu asimilacije nacionalnih manjina. Jokai, spoznavši relativitet istine, verovatno nije verovao u takav pristup, ali se i ne suprotstavlja kanonu istoriografa, stoga se u istoriografiji ne upušta u detaljnije razmatranje ovog problema. Poznatiji delovi njegovog životnog dela, romani i pripovetke, odražavaju autora koji je tolerantan ali je istovremeno i privržen nacionalnim vrednostima.

Ključne reči: imagologija, narativ, slika stranca, roman, novela

A kézirat leadásának ideje: 2018. ápr. 27.

Közlésre elfogadva: 2018. aug. 10.